

Magda Logomer Herucina

ZDENKO BALOG

Stjepana Radića 3
HR – 48 260 Križevci
zdenko_balog@yahoo.com

Stručni rad

Professional paper

Primljeno/Received: 2.10.2016.

Prihvaćeno/Accepted: 8.12.2016.

U članku se analizira slučaj posljednjeg sudskog procesa za zločin vještičarenja i magije u Hrvatskoj, koji se vodio protiv Križevčanke Magde Logomer, zvane Herucina. Magda Logomer bila je križevačka građanka protiv koje je 1757. g. podignuta optužnica zbog zločina čaranja i magije. Za razliku od većine ostalih stradalih žena optuženih za vještičarenje, Magda Logomer imala je drugačiju sudbinu. Njezina presuda poslana je u Beč, pa potom na želju Marije Terezije i sama Magda Logomer, gdje je oslobođena svake optužbe i pod posebnom zaštitom vraćena u Križevce. Osim okolnosti njezinog dolaska u Beč, te samog procesa vođenog u Hrvatskoj, o životu Magde Logomer Herucine gotovo se ništa ne zna. U tekstu se autor podrobnije posvećuje slučaju Magde Logomer Herucine, ali i njezinoj osobi prije procesa te, prema raspoloživim podacima, i poslije povratka s oslobađajućom presudom u rodni grad.

Ključne riječi: Magda Logomer Herucina, Gerard Van Swieten, Marija Terezija, vještice, progon vještica, Križevci

Slučaj *posljednjeg sudskog procesa za zločin vještičarenja i magije u Hrvatskoj*, koji se vodio protiv Križevčanke Magde Logomer, zvane Herucina, privukao je pažnju znanosti na marginama istraživanja prestanka progona vještica u Hrvatskoj. Izvan ove posebne problematike, slučaj nije posebno zainteresirao znanstvenike koji su se posebno bavili proučavanjem progona vještica u Hrvatskoj. Sve do najnovijih dana, kad se opet našao na margini problematike progona odnosa autentičnih isprava o progonima vještica i popularne književnosti. Iako je važan dokument, izvještaj kraljičinog liječnika Gerarda Van Swietena, opetovano publiciran u zagrebačkim novinama *Obzor* (1913., te ponovo 1924.), te pruža obilje podataka za proučavanje anatomije jednog ovakvog procesa iz nove perspektive, ime Herucine naći će se u literaturi isključivo usred diskusija o prestanku progona vještica i prepiske koja se oko toga vodila između visokih dužnosnika Hrvatskog kraljevstva i Bečkog dvora.

Jasno je da upravo činjenica pravnih posljedica ovog presedana stavlja ovaj proces u fokus interesa pravnih povjesničara, što ga čini najvažnijim slučajem jedne vještice u Hrvatskoj. Magda Logomer bila je križevačka građanka protiv koje je 1757. g. podignuta optužnica zbog zločina čaranja i magije. Ukratko, to je u tom trenu zacrtalo njen put, kao i put svake nesretne žene koja se našla u istom položaju, preko procesa koji je uključivao torturu, zapljenu imovine, te konačno smrt na lomači. Jedva je moglo biti šanse da se na tom putu išta promijeni, te da se izbjegne konačna katastrofa. Njezina je sudbina, međutim, bila

drugačija: nakon što se sve na razini hrvatskog pravosuđa, odnosno suda Slobodnog kraljevskog grada Križevaca, odvijalo po uhodanom tijeku, prema dekretu hrvatsko-ugarske kraljice Marije Terezije, njezina je presuda poslana u Beč na potvrdu, a potom je i sama Magda Logomer poslana u Beč, prema već ranije iskazanoj kraljičinoj želji da vidi kakve su te hrvatske vještice. No umjesto da potvrdi presudu, savjetovana od svojeg osobnog liječnika i pravnih stručnjaka, Marija Terezija je Magdu Logomer oslobodila svake optužbe, poništila presudu i sve posljedice koje su iz nje proizlazile, te ju pod posebnom zaštitom poslala natrag u Križevce. Nakon ovog procesa nije sačuvan niti zabilježen podatak o nekom službenom procesu vođenom protiv neke vještice u Hrvatskoj, iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi da ih nije bilo. Ipak, ovo se smatra krajem progona vještica u Hrvatskoj. Osim okolnosti njezinog dolaska u Beč, te samog procesa vođenog u Hrvatskoj, malo, odnosno ništa nismo do sada znali o njezinom životu. Želja nam je ovdje posvetiti se podrobnije slučaju Magde Logomer Herucine, ali i njezinoj osobi prije procesa te, prema raspoloživim podacima, i poslije povratka s oslobađajućom presudom u rodni grad. Ponavljamo, ovo je jedinstvena prilika da jedan proces promatramo, ne samo kroz faktografiju sudskih papira, kao što su nam poznati ostali procesi koji se ranije vode, nego kroz pravnu i racionalnu analizu liječnika Van Swietena, Herucininog suvremenika i skeptika, koji doduše ne poriče javno vještički krimen, ali mu prilazi s posebnim oprezom.

Sl. 1 Križevci u doba Magde Logomer Herucine (oko 1755.), pirerez u kasnobaroknom stolu, Gradski muzej Križevci
 Fig. 1 Križevci in Magda Logomer Herucina's time (around 1755), late Baroque style pyrography, Križevci Town Museum

Vrela

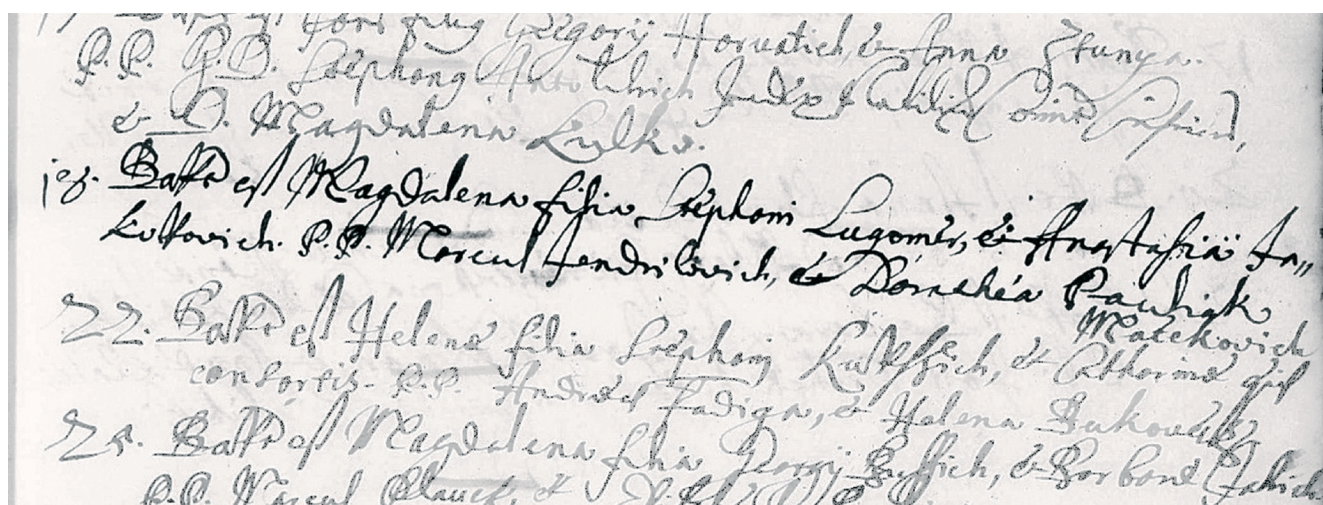
Proces protiv *vještice* Magde Logomer, znane Herucina, pobudio je već ranije višekratno pažnju povijesne znanosti, ali i popularne literature, te su osnovne crtice ovog, posljednjeg službenog vještičjeg procesa u Hrvatskoj poznate.¹ Dosadašnji autori, međutim,

uglavnom se usredotočuju na juridičku stranu okolnosti, u kojima taj proces postaje presedan na kojem se lomi praksa lova na vještice i prestaju procesi ove vrste. Malo, odnosno ništa, međutim dosad nije bilo poznato o samoj osobi, o njezinom životu prije, te poslije procesa i osude, te povratka iz Beča u Križevce. Jednako tako, malo je poznato o samom procesu, izvan spomenutog konteksta.

U želji da razmotrimo i pokušamo rekonstruirati njezin život sa što više detalja, krenuli smo tragom raspoložive građe. Za sam proces ona je poznata: pored prepiske, koju je kraljica Marija Terezija vodila sa visokim dužnosnicima Hrvatskog kraljevstva – a koja se tiče koliko vještichjih procesa u Hrvatskoj općenito, toliko i osobe Herucine i njezinog procesa – tu je ključni dokument, pismo kraljičinog liječnika i savjetnika Gerarda van Swietenena u kojem on iznosi stručno mišljenje o slučaju njezinog suđenja i presude.² Za podatke o životu Magde Logomer Herucine prije i poslije sudskog procesa, na raspolaganju nam stoje uglavnom podaci iz matičnih knjiga, te širok kontekst Križevaca i Hrvatske u njezino doba. Zanimljivo je da dva opširna kroničara čije se bilješke poklapaju s

1 Vežano uz ovaj proces ukazuju na: Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti, *Obzor*, 71, 74, Zagreb, 1913. - u nepotpisanom tekstu uz kraći uvod, predložen je prijevod pisma koje je Van Swieten uputio Mariji Tereziji 25. 08. 1758.; Ivan Bojničić, Ukinuće vještichjih zakona u Hrvatskoj, *Obzor*, Zagreb, 21., 22., 23., 25., 27., 28. rujan 1924., 1924. - tekst u kojem su uz komentar predloženi prijevodi važnih dokumenata oko progona vještica u Hrvatskoj u razdoblju 1752. – 1758., uključujući i prijevod većeg dijela ranije spomenutog Van Swietenovog pisma Mariji Tereziji; Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom*, Zagreb, 1982., posebno na str. 302–314; Gábor Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen Aberglauben in der Habsburg-Monarchie, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 34, no. 2/3, Budapest, 1988., str. 225–247, na str. 234–235; Deniver Vukelić, *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 32–35, te na drugim mjestima.

2 Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti; Bojničić, Ukinuće vještichjih zakona u Hrvatskoj.

Sl. 2 Upis u matičnu knjigu krštenih: 18. (svibnja 1706.) Bapt. est Magdalena filia Stephani Lugomer et Anastasia Jankovich P. P. Marcus Jendrilovich et Dorothea Pauliak (Matična knjiga rođenih 1689. – 1735. župe Križevci, Hrvatski državni arhiv, Zbirka matičnih knjiga – 549, str. 71)

Fig. 2 Baptismal records entry: 18. (May 1706) Bapt. est Magdalena filia Stephani Lugomer et Anastasia Jankovich P. P. Marcus Jendrilovich et Dorothea Pauliak (Birth Register 1689-1735 of the Križevci parish, Croatian State Archives, Collection of registers - 549, p. 71)

vremenom Herucininog procesa, križevački župnik Ivan Josipović³ i Baltazar Adam Krčelić,⁴ u svojim kronikama ne spominju Herucinin slučaj. Krčelićeva se kronika, doduše, odnosi na cijelu Hrvatsku, dok je Josipović usredotočen na križevačku sredinu. Iz ovih dostupnih vrela nastojali smo rekonstruirati njezin život od rođenja pa sve do razdoblja nakon povratka iz Beča i vjerojatne smrti.

Drugi naglasak ovog priloga je na tijeku odvijanja procesa. Svjesni da je proces i tijekom odvijanja ipak poglavito pravno-povijesno pitanje, razne pravne finese prepuštamo odgovarajućoj struci. Već smo, međutim, spomenuli, da se literatura pretežno bavi prepiskom koja prati proces, a samim procesom minimalno, te je stoga za profiliranje Magde Logomer Herucine nužno ovdje detaljno razmotriti tijek procesa.

Magda Logomer – kada je rođena i njezin život do procesa

Magda (Magdalena) je jedno od češćih imena u Križevcima 18. stoljeća, jednako kao što je i Logomer često prezime. Stoga je traganje za jednom određenom Magd(alen)om Logomer iziskivalo temeljiti pregled matrikula čitavog očekivanog razdoblja u kojem se Magda rodila.

Od „kandidatkinja“ za Herucinu sa sigurnošću smo izdvojili jednu: *Magdalena Logomer*, rođena je 18. 5. 1706.,⁵ u Podgajcu, od oca Stjepana i majke Anastazije (sl. 2)⁶.

Njezin nadimak *Herucina*, zapravo nije nadimak, nego obilježje pripadnosti mužu. Naime, 1727., udala se za Franju Heruca.⁷ Budući da smo u ranom razdoblju upotrebe prezimena – kada se žene kroz čitav život uglavnom označavaju svojim djevojačkim prezimenom, uz napomenu o prezimenu muža – Magda Logomer *Herucina* tumačimo kao „Herucova“, „udata za Heruca.“ No možemo si to protumačiti i drugačije: na katastru iz 1857. g., nalazimo između Podgajca i Brckovčine zaselak *Heruci* (sl. 3-4). Magdinu mužu Franji navedeno je prebivalište Brckovčina, što znači da je obitelj vjerojatno iz toga zaselka, odnosno da im je tamo dom. U tom bi slučaju Magda Logomer, zbog većeg broja žena istog imena i prezimena, poblizje bila obilježena prebivalištem – Magda Logomer „iz Heruca.“

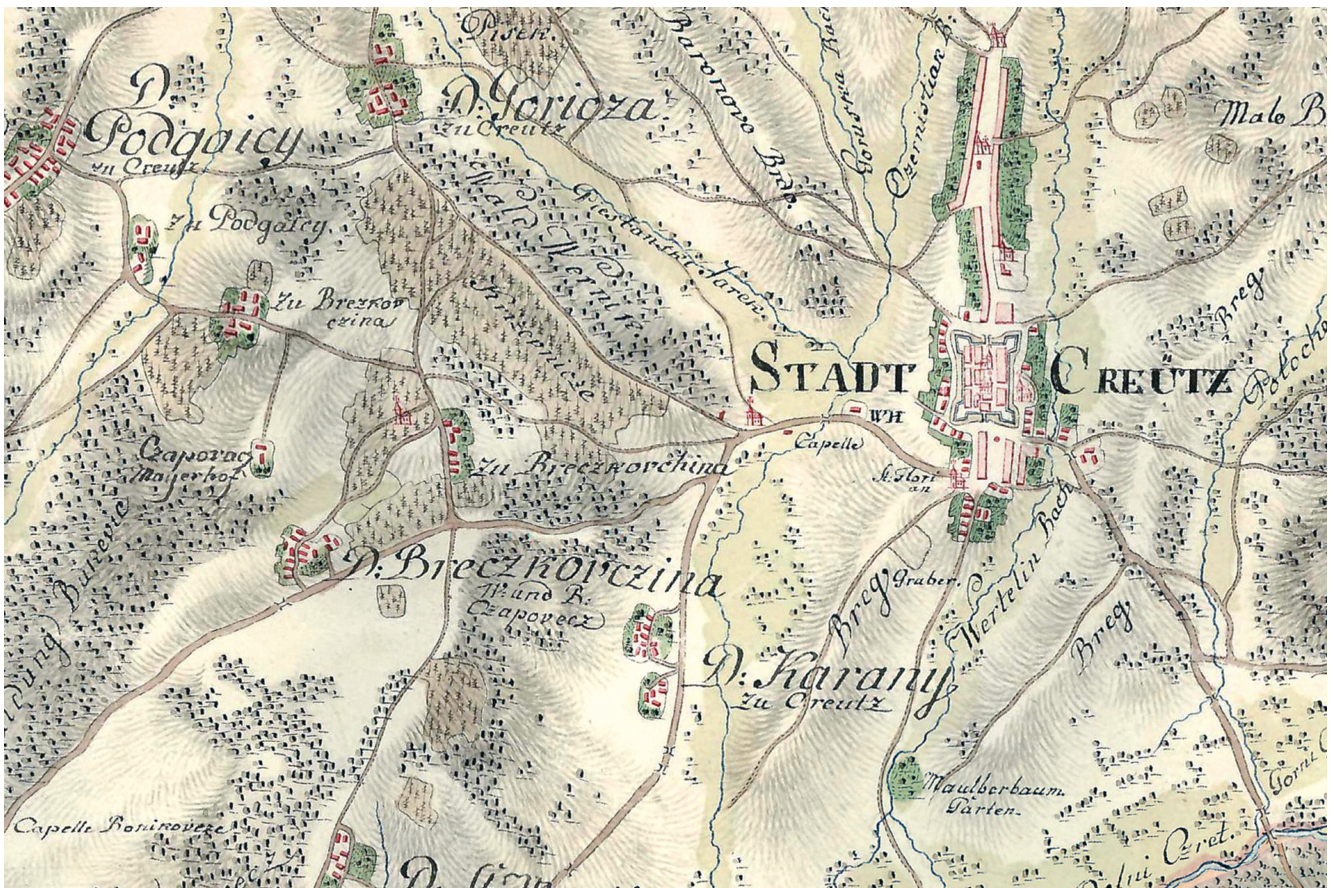
3 Karlo Horvat, Zapisci od 1752.—1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga, *Starine JAZU*, 34, Zagreb, 1913., str. 305–365.

4 Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili Historija*, Zagreb, 1952.

5 Stare matične knjige čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu, a većim dijelom su mikrofilmorane i dostupne putem portala <https://familysearch.org> (pregledano: rujan 2016.). Matična knjiga rođenih 1689.–1735. župe Križevci (Hrvatski državni arhiv /dalje HDA/ Zbirka matičnih knjiga – 549, str. 71).

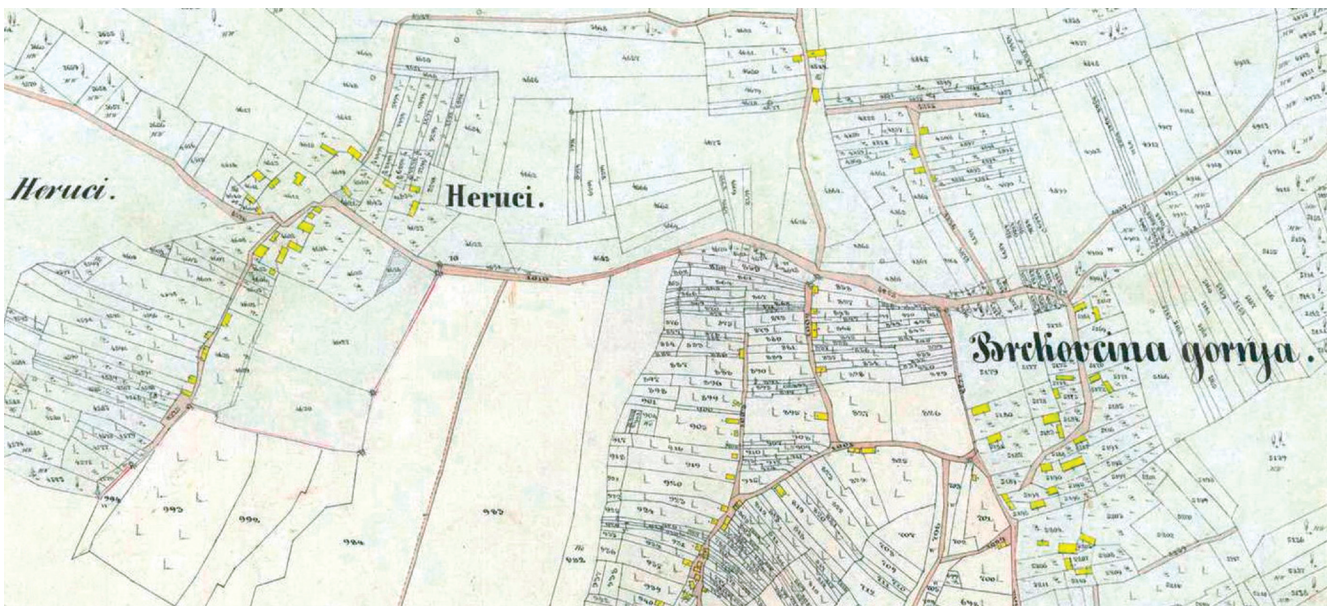
6 Zanimljivo je da je obiteljsko prezime ovdje upisano u obliku *Lugomer*, koji se koristi u današnje vrijeme, dok je u ostalim ispravama njezinog života dosljedno korišten oblik *Logomer*. / Interestingly, the family name was here recorded in the present day form of *Lugomer*, while the form *Logomer* was consistently used in Magda's other personal documents.

7 HDA, Matična knjiga vjenčanih 1702.–1748. župe Križevci.

Sl. 3 Vojna karta Križevaca i okolice iz arhiva Bečkog dvora (1763.–1787.)
(preuzeto s <http://mapire.eu>, pristupljeno: rujan 2016.)

Fig. 3 Military map of Križevci and its surroundings from the archive of the Vienna Court (1763–1787),
(according to <http://mapire.eu>, accessed: September 2016)

Sl. 4 Katastarski plan Brckovčine i okolice iz 1857., s prikazom zaselka Heruci (preuzeto s <http://mapire.eu>, pristupljeno: rujan 2016.)

Fig. 4 Cadastral plan of Brckovčina and its surroundings from 1857, showing the village Heruci
(according to <http://mapire.eu>, accessed September 2016)

Magda je živjela u nemirnom okruženju: 1735. g. snažan požar opustošio je i uništio trećinu grada,⁸ 1752., uz otpore i odgađanja, provodi se ujedinjenje Gornjeg i Donjeg grada,⁹ a 1755., nedaleko Križevaca, na imanjima između Križevaca, Vrbovca i Bisaga, planula je velika seljačka buna.¹⁰ Nešto ranije, 1740.–1741.g., grad uznemiruje strašan vještiji proces, tijekom kojega je pogubljeno čak 13 žena.¹¹ Istovremeno, u gradu se grade i ukrašavaju nove crkve, te skromne civilne i magnatske palače. Pavlini su pokrenuli školstvo, no niti njihov dolazak u grad nije lišen sukoba s franjevcima, oko ingerencija i nadležnosti.¹² Baš u to vrijeme grade se najmanje dvije nove crkve, Majka Božja Koruška i Sveti Florijan, a traje i ukrašavanje pavlinske crkve Svete Ane. Budi se interes za zavičajno: župnik Josipović u svojim bilješkama istražuje povijest križevačke župe,¹³ dok pavlin Bengener s mnogo ljubavi opisuje rodni grad, pišući tako *prvi turistički vodič* u našim prostorima.¹⁴

Magda se 9. 2. 1727. udaje za Franju Heruca (rođen oko 1700.). U to je vrijeme Magdi 21 godina. Iako se djevojke udaju mlađe, uglavnom sa 16 – 17 godina, ovo nije posebno neuobičajeno. Magda i Franjo Heruc bili su gotovo susjedi iz dva bliska zaseoka zapadno od grada. U braku se rodilo najmanje šestoro djece:¹⁵ Margareta 1727., Jakob 1733., Barbara 1735., Emerik 1740., Katarina 1743. te Matija 1746.¹⁶ Manjkave nam matične knjige onemogućuju da utvrdimo koliko je od djece preživjelo djetinjstvo, odnosno koliko ih je odraslo. Smrtnost pri porodu i u sljedećim danima, te smrtnost u prvih nekoliko godina života bila je velika. Sa sigurnošću možemo tvrditi da je odrasla Barbara, koja se pojavljuje i u izvještajima svjedoka. No velika je vjerojatnost da je od toliko djece još pokoje odraslo, štoviše, ostavilo svoje potomstvo.

Magda se bavila travarstvom i spravljanjem melema, te liječenjem. Nemamo podataka kako je primila ovaj zanat, jer o tome ništa ne govori u razgovorima s liječnikom Van Swietenom; teško je povjerovati da bi bila samouka, dok

s druge strane priznaje da ne poznaje niti jednu ljekovitu biljku po imenu, ali da ih sve poznaje po iskustvu njihovog djelovanja.¹⁷ Pretpostavljamo da bi ju neki travar, koji bi ju uvodio u znanje, naučio uobičajene nazive za trave. Uglavnom, u travarstvu i vidarstvu je bila uspješna, uživala je ugled, te su je njezini zadovoljni pacijenti preporučali jedni drugima. U „posao“ je, čini se, uvodila kćer Barbaru. Barbara se, inače, početkom 1755. udala za nekog Ivana Sakrića (?), no to je ne priječi da prati majku u vrijeme jedne od afera koje su predmet kasnije presude.

Travarstvo, odnosno sakupljanje i spravljanje ljekovitih trava u svrhu liječenja nije u to vrijeme formalno zabranjeno. Strogo je, naravno, zabranjeno sakupljanje trava u svrhu spravljanja otrova, što se uglavnom izjednačavalo s djelatnošću vještica. Ali svako je travarstvo, po vjerovanju ljudi toga vremena, donekle povezano s magijom, te se u trenutku kada je žena osumnjčena da je vještica, svaki oblik travarstva i sličnih spravljanja preparata uzima kao otegotna okolnost i dokaz zločina, čak i ako se radio o liječenju.¹⁸

Iz kasnijih sudskih spisa možemo doznati mnogo o Magdinom temperamentu. Bila je nagla i svadljiva žena koja nije prezala niti od fizičkih obračuna. Zbog toga što je udarila jednu ženu, bila je čak i u zatvoru.¹⁹ No tada se uspjela izvući s opomenom i pologom. Ali suci su se sjetili toga incidenta kada se ponovo našla pod optužbom da je vještica. Također i u aferi s Evom Oblačić, kasnijom *krunskom* svjedokinjom na sudu, svjedokinja iskazuje, a Magda ne poriče, da je udarila Evu toliko snažno da je izgubila svijest te danima trpjela posljedice traume.²⁰ Sa svojim kumom, bačvarom, posvadila se Herucina oko cijene nekog drvenog badnja, te mu prijetila da će joj ga *on već ubrzo prodati jeftinije*, što je opet kasnije sudu bio argument za prijetnju urokom. Posebno što se kum ubrzo doista razbolio.²¹ Naravno da je osoba takvog stava, uz to i veoma osjetljivih aktivnosti (travarstvo), lako mogla steći i veći broj neprijatelja. U osjetljivom je odnosu i s podsucem (*vice-iudex*) Stjepanom Švagelom. Ta će činjenica biti vidljiva iz iskaza svjedoka Matije Sunsića, koji navodi da mu je sama Magda priznala kako ju samo strah od (tada već pokojnog) Švagela priječi da više ne koristi svoju iscjeliteljsku vještinu.²²

8 Vladimir Bedenko, *Križevci – razvoj grada*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta, 1975., str. 18.

9 Krčelić, *Annuae ili Historija*, str. 109–110.

10 Isto, str. 173–176.

11 Vukelić, *Svjetovna suđenja i progona zbog čarobnjaštva*, str. 77.

12 Karlo Horvat, Ivan Zakmardi – protonotar kraljevstva hrvatskoga, *Rad JAZU*, 63, Zagreb, 1906., str. 55–115, na str. 98–103.

13 Horvat, *Zapisci od 1752.–1759. Ivana Josipovića*.

14 Nikola Bengener, *Regina Martyrum*, Czenstohowa, 1730.

15 Matične knjige za ovo razdoblje manjkave su i neuredno vođene, pa nije bilo moguće izlučiti sve željene podatke. Tako ostavljamo rezervu da je u braku Logomer i Heruca moglo biti još djece, koja se iz knjiga ne mogu iščitati, npr. između 1727.–1733., kada su rođena prvo i drugo dijete.

16 HDA, Matična knjiga rođenih 1689.–1735. župe Križevci; HDA, Matična knjiga rođenih 1736.–1802. župe Križevci.

17 Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj.

18 Karakterističan je navod svjedokinje Tereze Kollin kada spominje kako joj je Herucina povjerila da joj je svećenik na ispovjedi uskratio odriješnje *jer je uistinu vještica, jer liječi bolesnike*. Iako Van Swieten osporava vjerodostojnost ovog navoda, on svakako odražava gledište ljudi tog vremena (Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj).

19 Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj.

20 Isto.

21 Isto.

22 Isto.

Kao živa svjedokinja smaknuća križevačkih vještica 1740.–1741., mogla je biti svjesna koliko se opasnim poslom bavi, te da ju zbog toga već napola drže vješticom. No isto je tako mogla znati i koliko je ukorijenjen strah od vještica. Možda je zbog toga koristila njihov strah, još im se i grozeći. Barem ako nisu baš svi iskazi svjedoka potpuno izmišljeni.

U vrijeme kada bude uhićena, Magdi će biti 51 godina. U to vrijeme to se smatra zreloom dobi, odnosno starosti, kao što navodi i Van Swieten u svom izvještaju. Prema istraživanju matičnih knjiga Križevaca za to razdoblje, uočio sam da je prosječan vijek ljudi koji dožive zrelost oko 40-50 godina, a nije rijetko da umiru i mlađi od 40. Život je bio težak, pothranjenost stalna pojava, te je svaka ozbiljnija bolest u većini slučajeva bila smrtonosna. No Magda je bila žena snažne konstitucije i dobrog zdravlja, koja još u četrdesetoj rađa zadnje dijete. Vjerojatno joj je to pomoglo da preživi sljedeće događaje.

Anatomija jednog vještijeg procesa

Želimo li razmotriti jedan vještiji proces koji se odvijao polovicom 18. stoljeća, moramo unaprijed postaviti određene parametre. Posebno ako ga želimo razmotriti kritički, štoviše sa sumnjom da se radi o jednom namještenom procesu s priželjkivanim tijekom i zaključkom. A naše je mišljenje, nakon pažljivog čitanja dostupne građe, da se radilo upravo o takvom procesu.

Kada govorimo o procesu koji se vodi protiv osobe osumnjičene za čarobnjaštvo, vještičarenje i magiju, moramo imati na umu pravno i ideološko okruženje u kojemu se ovakvi procesi odvijaju. Iako danas ne znamo stvarnu pozadinu vjerovanja u vještice i straha od vještica (koji u određenim okolnostima preuzima razmjere hysterije), iščitavanje sačuvane dokumentacije o procesima, manipuliranje svjedocima i svjedočanstvima, iznuđivanje priznanja torturom, stavljanje u usta okrivljenicama imena novih osumnjičenih, sve to ostavlja malo sumnje da su žene redom bile potpuno nevine u smislu sadržaja optužbi. Nesumnjivo je bilo osoba koje su spravljale otrove, koje su tražile i možda nalazile načina da na različite načine naude drugima i slično. No čak i ako pretpostavimo da je bilo osoba koje su bile u smislu ovih optužbi krive, čitav način vođenja procesa takav je da je gotovo sigurno da će jednom pokrenuti proces voditi ka osuđujućoj presudi.²³

Zakonodavni i svjetonazorski okvir u kojem se odvija proces u potpunosti uključuje postojanje vještijeg

krimena kao realnosti. Za čovjeka 18. stoljeća to su juridičke činjenice, znanstveno potvrđene od mnogobrojnih doktora teologije i utemeljene na autoritetu Biblije, pretočene u svjetovne zakone većine kraljevstava, statute gradova i slobodnih općina, obvezujuće za svaki subjekt s pravom mača, od središnje državne vlasti pa do svakog pojedinog velmože. Iako intelektualci velikog dijela Europe niječu postojanje vještica, pa susljedno tome i vještijeg krimena, te premda se već i sama Marija Terezija s mnogo opreza odnosi prema načinu odvijanja ovih procesa,²⁴ u Austriji i ostalim zemljama Habsburške Monarhije na snazi su zakoni koji ovim krimenom barataju kao nepobitnom činjenicom. Štoviše, pred polovinu stoljeća vještiji su progoni na vrhuncu. Od 1740. do 1752., na području Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije procesuirane su 63 *vještice*: gotovo sve su završile na lomači.²⁵ Ovaj „procvat“ vještijih procesa nije specifičnost hrvatskih zemalja. U Ugarskoj dolazi do snažnog vala između 1720. i 1730., te ponovo oko 1740., pa je u ovom razdoblju procesuirano čak 450 *vještica*. Još 1755. g. održavaju se u Ugarskoj procesi koji se odlikuju klasičnom okrutnošću vještijih procesa proteklih naraštaja.²⁶

Što se pitanja torture tiče, ona je na području Hrvatske pod upravom Habsburgovaca provođena na temelju donjoaustrijskog zakonika Ferdinandeja,²⁷ te postoje veoma podrobna pravila i upute za korištenje torturnih sprava, koliko se mogu koristiti, kada i kojim poretom. Upravo iz tog razloga sudski zapisi detaljno bilježe vrijeme i vrstu korištene torture uz sadržaj priznanja. I, konačno, način smaknuća jednako pripada kontekstu vremena. Vrijeme je to kada se zajednica do krajnjih granica izivljava nad osuđenim zločincem, te je i smaknuće, koje se redovno odvija javno, u skladu s time: raščetvorenje konjima ili drugim spravama, sječenje udova jedan po jedan prije konačnog ubijanja ili garotiranje (lomljenje vrata vijkom koji polako povećava pritisak) samo su neki od načina kako se vode javna smaknuća. Upitno je koliko su ovakve „predstave“ morale poslužiti zastrašivanju, budući da su javna smaknuća u prvom redu „zabava za mase“.

Sve ove činjenice trebamo imati na umu kad razmatramo proces protiv Herucine, jednako kao što ih je imao na umu Van Swieten. Niti on nije krivio suce što su mučili Herucinu, jer je to bilo čovjeku njegovog doba sasvim očekivano.²⁸ Međutim, itekako je prigovorio što su je mu-

23 Uobičajeni tijek procesa opisao je u svojoj studiji Ivan Krstitelj Tkalić, Parnice proti vješticom u Hrvatskoj, *Rad JAZU*, 32, Zagreb, 1891., str. 83–116, na str. 92–114.

24 Bayer, *Ugovor s đavlom*, str. 309–314, 743–748.

25 Vukelić, *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva*, str. 77–85.

26 Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes, str. 227.

27 Bayer, *Ugovor s đavlom*, str. 284–289.

28 Ukinuće torture, i to ne samo u slučajevima istraga zbog magije i čarobnjaštva (vještiji procesi), nego u svim sudskim istragama,

čili dvadeset puta, nasuprot dozvoljene tri torture! Budući da je Van Swieten podrobno razmotrio sve detalje procesa, te iznio ozbiljne objekcije na korektnost vođenja procesa, u analizi se oslanjamo na njegovu raspravu. Stoga krenimo u sam proces.

Nakon što bi, nakon prijave nekog posebnog slučaja ili jednostavno prema prevladanom mišljenju da je žena vještica, bila pokrenuta sudska istraga, pozvani su svjedoci koji bi prema kazivanju mogli nešto reći o sumnjivim aktivnostima ili konkretnim slučajevima vezanim uz osumnjičenu. Nakon iskaza svjedoka, sud odlučuje hoće li podići optužnicu i pozvati osumnjičenu na sud. To je trenutak posljednje nade za osumnjičenu: ako je sud odlučio da svjedoci ne iskazuju ništa što bi ozbiljno terećilo ženu, život se nastavljao, u protivnom počinje proces koji neminovno vodi u mučenje i bolnu smrt. Prema raspoloživim podacima za Hrvatsku, oko pola osumnjičenih bivaju i optužene. Od optuženih pak, tek manje od 5% ne biva osuđeno.²⁹ Ako je žena (ili muškarac) bila osumnjičena na temelju iskaza druge osumnjičenice na mukama, sve je bilo jednostavnije, jer je takav iskaz bio jednak nepobitnom dokazu o krivnji.³⁰

Kad je pokrenut istražni proces protiv Magde Logomer, doznajemo iz Van Swietenovog izvještaja da je pozvano sedam svjedoka, u četiri različita slučaja. Budući da svjedoci nisu išli poretom predmeta, razmatrat ćemo redom slučajeve optužnice s pripadajućim svjedocima. Slučajevi su ovdje izneseni prema pismu Van Swietena od 25. kolovoza 1758., jer drugi izvori za ovaj proces nisu poznati.³¹

I. slučaj: Herucinin kum Matija Sunsić se razbolio, te je trpio bolove po čitavom tijelu. Herucina ga je uspješno izliječila. Međutim, svjedoci u ovom slučaju, Matija i njegova žena, prisjetili su se kako se Herucina nedugo prije s Matijom cjenkala oko drvenog badnja (Matija je, dakle bio bačvar). Tom prigodom Herucina je prijeteći rekla Matiji: *Moj kume, sad mi ga nećeš dati, ali kasnije ćeš mi ga sigurno dati.* I doista, zadovoljan liječenjem, uz novčanu nagradu za liječenje, Matija joj je poklonio onaj badanj. To ga, međutim, nije spriječilo da zajedno sa ženom

dođe svjedočiti i iznijeti sve ove inkriminirajuće navode. Štoviše, sjetio se kako mu je Herucina povjerila da je njezina vještina znatno veća, ali se ne usudi pokazati sve što zna, jer ju prati sjena njenog neprijatelja, pokojnog podsuca (*vice-iudex*) Stjepana Švagela. O Švagelu ćemo više doznati u četvrtom slučaju. Iz matičnih knjiga vidljivo je da je nesretni Matija ipak, unatoč ovom uspješnom liječenju, umro već u travnju 1759.³² Da je umro prije zaključenja procesa, to bi zacijelo bio Herucinin dodatni zločin.

II. slučaj: I ovdje se radi o liječenju, te se kao svjedokinje pojavljuju supruga oboljelog Andrije Hoosa Uršula Pintarić i njezina služavka Tereza Kollin. Ovo liječenje nije išlo glatko, te iz spisa nije vidljivo kako je završilo. No činjenica da se kao svjedokinje pojavljuju supruga i služavka, a ne i oboljeli, govori o tome da je on bio u takvom stanju da nije bilo kadar svjedočiti. Herucina je oboljelom pokušala pomoći na različite načine, te je usput, prema iskazima svjedokinja, u razgovoru s njima davala izjave koje ju teško optužuju. Tako je, na primjer, služavki Terezi rekla: *Kada bih ja htjela koga začarati, dala bih komad ugljena u vodu, te ovo postavila na vatru, na što bi meni taj ugljen govorio i ja bih doznala sve, što će se prisutnim dogoditi. Danas sam se ispovjedila, a ispovjednik mi je rekao, da sam ja sudeći po mojoj ispovijesti uistinu vještica, jer liječim bolesnike, za što mi on ne može dati odriješnje grijeha.* Naravno, ako su navodi točni, Herucina je ovdje postupila neoprezno. Racionalni Van Swieten odbacuje svaku mogućnost da bi Herucina nešto takvo kazala i time sama sebe teško optužila.³³ No vidjeli smo da imamo posla sa ženom prijeke naravi, svadljivom i naglom, te ne isključujemo mogućnost kako je – bilo u verbalnom sukobu, ili možda praveći se važna, a pripremajući se za cjenkanje oko usluga liječenja – natuknula barem dio onoga što su priprostim svjedocima kasnije lukavi suci uobličili u ove izjave.

Ova dva slučaja dogodila su se neposredno pred suđenje, te je svakako jedan od njih mogao biti povod prijavi i uhićenju. Druga su dva slučaja izvučena iz prošlosti, vjerojatno tijekom preliminarne istrage. Tako se jedan od njih dogodio pred četiri godine a drugi pred tri.

III. slučaj: Četiri godine prije suđenja neka je plemkinja Perus zatekla Herucinu u krađi breskvi u vinogradu. Herucina ju je zamolila da to prešuti i tako bi stvar po svoj prilici završila da ju nije nekoliko dana kasnije ponovo zatekla. Sad joj je Herucina nudila novce da šuti, a posebno da to nikako ne kaže svom mužu, svjedoku u tom slučaju. Žena je, međutim, zbog ponavljanja krađe rekla mužu, te istog dana pala u groznicu. Odmah je uputila muža da ode stvar prijaviti sudu. Čini se da on to ipak nije učinio, jer se Herucina pod istragom našla tek četiri godine kasnije.

trebalo je ipak čekati sve do 1776., kada je uz snažan otpor mađarskih i hrvatskih sudova i županijskih uprava ukinuto. I u ovom činu, koji opet dolazi sa zakašnjenjem prema mnogim drugim europskim državama, treba gledati utjecaj prosvijećenih savjetnika Marije Terezije (Vladimir Bayer, Dokumenti o ukinuću torture i ukinuću smrtne kazne u onim jugoslavenskim zemljama koje su u XVIII. stoljeću bile u sklopu Habsburške monarhije, *Starine JAZU*, 60, Zagreb, 1987., str. 53–70).

29 Vukelić, *Svjetovalna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva*, str. 56.

30 Tkalčić, *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*, str. 92–95.

31 Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti; Bojničić, *Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj*.

32 HDA, *Matična knjiga umrlih 1752.–1788. župe Križevci*.

33 Bojničić, *Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj*.

No iz reakcije ove žene između redova očitavamo da je Herucina već ranije općenito smatrana vješticom, kad je žena svoje pogoršanje zdravstvenog stanja spremno povezala s Herucinim urokom. Prema iskazu svjedoka, Herucina joj se nije niti grozila niti hvalila svojim moćima nego ju je molila da šuti, te joj čak dala novce. Da je bilo ikakve prijetnje, svjedok to ne bi propustio spomenuti.

IV. slučaj: Dolazimo i do slučaja u kojem je osumnjičena konačno razotkrivena, te do krunskog svjedoka optužbe. U ovom slučaju nastupaju dvije svjedokinje. Obje su u vrijeme događaja bile u službi bračnog para Stjepana Švagela i njegove supruge. Radi se o Evi Oblačić i Margareti Koos. Slučaj o kojem je riječ događao se otprilike dvije do tri godine ranije. Herucove krave zašle su u Švagelovo polje, pa su ih Švagelovi sluge odveli kući i zadržali do povratka gospodara koji je bio odsutan.³⁴ Svjedokinja naglašava da je takav bio običaj, vjerojatno zbog namirenja štete počinjene u polju. Heruc dolazi zamoliti da mu vrata krave, posebno zbog toga što jedna od njih ima mlijeko. Nakon što oni to odbijaju učiniti, opetovano dolazi Herucina, najprije zamoliti da smije barem podojiti kravu. Oblačićka, čini se, i to odbija te sama podoji kravu u namjeri da iskoristi mlijeko za prehranu djeteta. Nato Herucina dolazi ponovo, zajedno s kćeri Barbarom, te, vjerojatno nakon verbalnog sukoba, snažno udara Oblačićku u glavu, od čega ova gubi svijest. Oblačićka leži u buni, a Herucina, vjerojatno u panici da je ozbiljno ozlijedila djevojku, šalje Barbaru da se raspita za zdravlje, te da ponudi pomoć. U svom bunilu Oblačićka to doživljava kao daljnje napade. Dapače, u nekom od sukoba, Barbara je navodno ranila Oblačićku nožem, mada je rana kasnije na čudesan način nestala. Ne znamo kako je završila cijela afera u kojoj su Oblačićku kroz bunilo žestoko napadale Herucina i Barbara u liku ogromnih muha, te kako su krave konačno vraćene vlasnicima. Međutim, nekoliko mjeseci kasnije u kratkom razmaku umiru i Stjepan Švagel i njegova supruga.³⁵

34 To je očigledno bio Švagelov majur, imanje izvan grada, dok su Švagelovi inače boravili u Donjem gradu, te na majur svraćali tek povremeno.

35 Ovaj navod tužitelja nastojali smo provjeriti u matičnim knjigama, gdje se doduše pojavljuje nekoliko Stjepana Švagela. No samo je na jednom mjestu naveden *vice-judex* Stjepan Švagel i njegova supruga Katarina Habianecz, i to prigodom krštenja njihovog sina Paulusa Antoniusa, 19. siječnja 1744. Drugo dijete, Michael Franciscus, rođen je dvije godine kasnije, a kći Cecilia rođena je 1750. Katarina Švagel umrla je 14. siječnja 1753. (HDA, Matična knjiga rođenih 1736.–1803. župe Križevci; HDA, Matična knjiga umrlih 1752.–1788. župe Križevci). U siječnju 1755. rodila se Josipa, kći g. (Dni.) Stjepana Švagelja i njegove žene Rosalije. Čini se da se radi o istom Stjepanu koji se, kao mladi udovac, ubrzo ponovo oženio. Obojica se, naime u matičnim knjigama

Ovo bi ukratko bile činjenice koje se daju izlučiti iz sudskog izvještaja i iskaza svjedokinja. Ukoliko je gradski podsudac otprije poznavao Herucinu – budući da su imanja Herucovih i Švagelovih vjerojatno graničila, a što je omogućilo kravama da odlutaju i susjedima naprave štetu – pitanje je kako to da nije ranije nastojao preslušati sumnjivu vidaricu. O ovoj okolnosti, na žalost, nedostaju ikakvi podaci. Za tri se godine, međutim, služavka Švagelovih pojavljuje na sudu kao ključni svjedok optužbe. Tu se moramo nakratko usredotočiti na osobu Eve Oblačić.

Eva Oblačić u Križevcima je, prema riječima Herucinog branitelja, *doduše „plemenita,“ ali je u čitavom gradu poznata kao prostitutka i žena bez ikakvog poštenja, te njen iskaz ne može vrijediti. Ona je dapače već i sama stajala pred sudom radi svoje lakoumnosti i razvratnog života, zaključuje branitelj.* Eva je kao djevojka rodila dijete,³⁶ njezin nezakoniti sin Josip rođen je 19. svibnja 1754.,³⁷ što znači da se opisani događaji mogu datirati polovinom sljedeće godine. Blagdan svetog Petra i Pavla obilježava se 29. lipnja, tako da je sukob oko krava nastao 26. lipnja 1755.³⁸ To bi se približno poklapalo s iskazom svjedokinje da se to dogodilo pred tri godine. Točnije, bilo je to pred oko dvije i pol godine.³⁹ Eva je morala imati veoma težak život, posebno nakon rođenja djeteta, te je u tom času gradski službenik Švagel uzima u službu. Švagel je mogao upoznati Evu kroz svoju službu, jer se navodi da je ranije bila hapšena i suđena zbog besramnog života. Tako bismo mogli reći da je zapravo ovaj gradski podsudac, čija sjena progona Herucinu, spasio djevojku, zajedno s djetetom, s ulice. Eva je, unatoč svojoj tužnoj sudbini posjedovala izraženu crtu ponosa, te ne propušta istaknuti da je ona *plemenita*.⁴⁰ Moguće je da se radi o pripadnici neke od kalničkih jednoselačkih obitelji, koje i danas vole isticati svoje plemstvo od vremena Bele IV.

Kada su joj revni istražitelji iznijeli sumnje da je upravo Herucina zbog svoje osvete urekla i u smrt poslala njene dobre gospodare, rado im se stavila na raspolaganje, te je žestokim navodima i lakoumnim dodacima svojim prividenjima – koja je doživjela kao posljedice

oslovljavaju kao gospodin (*Dominus*), te su obojica građani Donjeg grada.

36 Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti; Bojničić, Ukinuće vješticih zakona u Hrvatskoj.

37 HDA, Matična knjiga rođenih 1736.–1803. župe Križevci.

38 Svjedočenje, naime navodi tri dana pred blagdan Svetog Petra i Pavla.

39 Iz iskaza svjedokinje (ili iz prijevoda pisma), nejasno je da li se afera dogodila prije tri godine ili se Oblačićka prije tri godine zaposlila kod Švagelovih.

40 *Popis plemstva Križevačke županije* iz 1832., navodi među inim i plemenitu obitelj *Oblačić*, HR-HDA-28, Hrvatski državni arhiv.

Herucinine ćuške – dodala dovoljno začina da podloži lo-maču pod nesretnom Herucinom. Odnos između Herucine i Eve Oblačić morao je već ranije biti napet. Tako u svom svjedočenju Eva ističe da ju je Herucina u liku muhe mučila jer ju otprije mrzi. Kad smo već spomenuli muhe, treba imati na umu da je uvjerenje kako se vještice preobrazavaju u muhe te ulijeću ljudima u usta u to vrijeme bilo opće rašireno. Štoviše, nešto od toga ostalo je i do danas: običaj da čovjek kad zijeva pokrije rukom usta, što preuzima i kodeks lijepog ponašanja, potječe baš od toga: ljudi su počeli pokrivati usta u strahu da im kad zijevnu ne uleti vještica u usta.

E vina svjedočenja trebala je osnažiti i posljednja svjedokinja, Margareta Koos koja, međutim, veoma nevoljko sudjeluje u tom „igrokazu“ te daje samo šturu i činjeničnu opasku. Suci ovdje gube strpljenje, pa jednostavno promijene njezine iskaze u mjeri koja im je bila potrebna da daju optužnici težinu. Tako na njezino svjedočenje da su *muhe zvučale sasvim uobičajeno*, (*quod senum muceis proprium audiverit*), u sudbenom zapisniku stoji prepravljeno da su iz sobe odletjele *uz neuobičajeno i zastrašujuće brujanje (cum insolito et horrendo murmure)*.⁴¹

U Križevcima i okolici prethodnih godina nije vođen neki drugi vještiji proces, čime otpada mogućnost da bi neka druga vještica na mukama imenovala Herucinu svojom drugaricom u kolu. Općenito, u Križevcima nije bila u tijeku nikakva posebna vještija histerija poput one od prije petnaestak godina. Niti činjenica da je Herucina u gradu općenito smatrana vješticom – što ona svojim ponašanjem i izjavama baš i nije nastojala poreći – ne bi, bez nekog povoda, bila dovoljna da se istraga pokrene. Dakle, moguće je da je jedan od prva dva slučaja bio okidač za hapšenje. Nakon toga uslijedila je istraga, koja je iskopala iz prošlosti dva mnogo ozbiljnija slučaja.

Iako je branitelj optužene neuobičajenim žarom nastojao razotkriti sve konstrukcije svjedoka, diskreditirati posebno svjedokinju Oblačić, suci su prihvatili prijedlog tužitelja da se podigne optužnica, osumnjičena uhititi i ispiti. S obzirom da ni jedna osumnjičena neće na ispitivanju dobrovoljno priznati optužbe koje ju vode na lo-maču, to je značilo da će nakon prvog „dobrovoljnog“ ispitivanja biti udarena na muke. Muke su prema propisima bile ograničene (na tri ciklusa mučenja, i to na stupnjeve koliko bi sud odlučio), no u praksi su trajale toliko dugo dok se nisu iznudila sva željena priznanja ili dok nesretnica nije izdahnula na mukama.⁴²

Magda Logomer Herucina je dakle bila uhićena i ispitana, a potom su joj odredili ispitivanje na mukama.⁴³ Iz opisa kojeg na temelju sudskih spisa i ispitivanja same Herucine daje Van Swieten, čini se da su joj određene muke samo prva dva stupnja. Ispitivanje na mukama otpočelo je 19. rujna 1757. Tijek ispitivanja bio je takav da su najprije osumnjičenoj stisnuli palce vijcima, tzv. *palčenicama* i povećavali pritisak dok ne bi priznala na kojem dijelu tijela se nalazi njezin *đavolji pečat*. To je uobičajeni *prvi stupanj*. Herucina je izdržala ovaj dio, no krvnik ju je onda sam pregledao po cijelom tijelu, dok nije uočio njen *đavolji pečat* na vratu, te ga nožem izrezao, kako je postupak nalagao. Herucina je Van Swieten pokazala kako ima još jedan *đavolji pečat*, pod kosom, kojega krvnik nije uočio. Ova mala epizoda svjedoči o tome da se susret Herucine i Van Swietena odvijao u ozračju potpunog uzajamnog povjerenja, ili je barem do ovog momenta to povjerenje postignuto. I u drugim dijelovima liječnikovog izvještaja vidljiv je snažan odnos osobne simpatije i empatije koji se razvija spram nesretne žrtve procesa.

Drugi stupanj muka bio je neusporedivo strašniji i mučniji, te je malo koja ispitivana vještica uspjela doći do trećeg, a da se nije slomila i priznala sve što je od nje traženo. Ovaj stupanj uključivao je ili španjolsku čizmu koja se *šarafî* na potkoljenicu sve dok ne polomi kosti ili vješanje vezanih ruku s utezima na nogama. I ovdje su izvršitelji pokazali naročitu okrutnost, jer su obje metode mučenja kombinirali, te su držali ženu obješenu sa španjolskim čizmama i višekratno ponavljali torturu. Van Swieten navodi, prema sudskim spisima, da se mučenje smije u skladu s propisima ponoviti najviše do tri puta, no da su nad tvrdokornom Herucinom muke ponovili dva-deset puta (!), dok nisu dobili sva željena priznanja.

U sudske spise priložen je opsežan sadržaj Herucininih priznanja. Pikantne detalje pristojni je liječnik iz obzira prema poštovanoj kraljici Mariji Tereziji prešutio, te smo tako ostali prikraćeni za dijelove seksualnog općenja s đavlom. To je, naime, bio obavezan sadržaj svakog priznanja, jednako kao što su to bila imena vještijih družica koje su zajedno s njom plesale u vrzinom kolu. Slomljena beskraino ponavljanim mučenjima, Herucina je priznala sve traženo. Prema vlastitom iskazu nije navela niti jednu drugu ženu, kako ju ne bi optužila. No kad su joj na kraju snaga suci nabrojali neka tri imena, koja nije niti razumjela, samo je potvrdila kako bi se konačno riješila muka. Nažalost, Van Swieten u svom izvještaju ne navodi imena tri družice koje je sud iznuodio na mukama, no možemo pretpostaviti da je jedna od njih bila Magdina kći Barbara, koju i Eva Oblačić u svojim svjedočenjima obilježava kao

41 Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti; Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj.

42 Tkalčić, Parnice proti vješticama u Hrvatskoj, str. 95–103.

43 I ovaj dio teksta temelji se na pismu Van Swietena, jer nema druge dostupne građe: Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti; Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj.

vješticu. Svakako je s ovim procesom Barbarina sudbina bila zapečaćena: samo se čekala pravomoćnost Magdine presude.

Iz Magdinog „priznanja“ doznajemo da je vješticom postala u zatvoru, dok je bila zatočena zbog nasilja nad nekom drugom ženom. Tužilac je doduše ustrajao u tvrdnji da je i ranije bila u zatvoru zbog čarobnjaštva, no spis o tom njezinom prvom tamnovanju bio je izgubljen. Herucina je, stoji u spisima, kako bi proslavila svoj prijam u vještiji klan, pripremila malu zakusku za svoje tri družice (one koje je imenovala na mukama) te, naravno, za đavla osobno. Đavo rado nađe vremena da prisustvuje ovakvima inicijacijama, te se pojavljuje svaki put u drugom liku. Herucinu je počastio kao neki Maytuk u poderanoj zelenoj odori, te je na njezinoj svetkovini posluživao za stolom. Vještice su pojele tri praseta i sedam pilića. Naravno da je, pored ovih zgoda, nesretnica priznala i sve ostalo što su joj svjedoci stavili na teret, a što je sam tužitelj beskrupulozno u zapisniku preoblikovao i prilagodio svojim željama.

Nije vidljivo koliko su točno muke trajale, ali fizička konstitucija čak i tako snažne žene kakva je Herucina morala biti, ne bi izdržala više od nekoliko dana mučenja. Nakon što su je na mukama slomili, te od nje dobili ponovljeno „dobrovoljno“ priznanje, Herucina je stavljena u malu, potpuno mračnu tamnicu u kojoj je držana punih sedam mjeseci.

Ovdje treba spomenuti još jednu epizodu koja posebno ocrtava osobu Van Swieten: Među ostalim Herucininim „priznanjima“ stoji da je jednom prigodom, u zatvoru, *primajući od svećenika pričest, zadržala posvećenu hostiju u ustima sat vremena, potom je ispljunula i zamotala u neku krpu, te bacila u vatru.*⁴⁴ Navodno da je to mogla napraviti jer su joj zbog starosti usta suha. Van Swieten se na ovome posebno zadržava, te izvrši eksperiment s neposvećenom hostijom, nastojeći ponoviti isto. Međutim, naglašava on, iako je stariji od Herucine, te su mu jutrom usta posebno suha, primijetio je da se hostija u potpunosti rastopi već za dvadeset minuta. Također naglašava da žena nije mogla baciti hostiju u vatru jer u tamnici nikakve vatre nije imala. Žustrina kojom Van Swieten nastoji razobličiti presudu do detalja, pokazuje ne samo osobni odnos spram osuđenice, čija mu je sudbina povjerena, nego i njegovo općenito nepovjerenje spram vještijih procesa i dokaznih postupaka u istima.

Herucina provodi sedam mjeseci, od rujna 1757., do travnja 1758., u tamnici bez svjetla, bez ikakva grijanja

(iz datuma je vidljivo da je u tamnici provela čitavu zimu), uz jedine posjete svećenika koji joj povremeno donosi sakrament pričesti. Ovo je jedina prigoda u kojoj je vidjela svjetlo, jer je svećenik sa sobom nosio svijeću. Ovaj detalj ne treba shvatiti kao neku malu milost, nego tek želju da se osvjedoči da je grešnica hostiju doista progutala, jer odmah potom gasi svijeću. Nakon toga izvlače ju iz tamnice zbog potvrde osude i egzekucije. Dana 22. travnja 1758., nakon što joj je pročitano njezino priznanje, ona ga ipak ne potvrđuje, nego mrmlja nešto nerazumljivo. Lako je povjerovati kako nakon višemjesečnog tamnovanja slomljena žena nije bila kadra govoriti. Bez obzira na to, sud potvrđuje presudu na smrt spaljivanjem na lomači. No prije izvršenja presude, predstojala je još jedna formalnost: nedugo ranije, 6. travnja 1756., stupio je na snagu saborski članak VI., prema kojem se parnice po predmetu magije i čaranja trebaju provoditi pred poglavarstvima kao i do tada, ali se prije izvršenja kazne predmet treba dostaviti na potvrdu Dvorskoj kancelariji.⁴⁵ Stoga je prije izvršenja poglavarstvo grada Križevaca bilo dužno dostaviti materijal o predmetu posredstvom bana Dvorskoj kancelariji u Beč. Suci su bili svjesni da ih očekuje ta formalnost, jer je u tom smislu nalog otposlani poglavarstvima prije nego li je Herucinin proces počeo. Možemo se pitati nisu li suci, u želji da njihova presuda izgleda čisto i opravdano, promijenili i pročistili iskaze svjedoka, što dovodi do razlika između originalnog spisa i teksta presude, a što zbunjuje Van Swieten. Međutim, kraljica Marija Terezija je, uznemirena porastom ovih procesa te u želji da se oni provode korektno, tražila da se ovom predmetu temeljito posveti njezin osobni liječnik i savjetnik, Gerard Van Swieten. I tako umjesto potvrde o valjanosti presude križevačkoj vješticu Herucini, već 9. lipnja iste godine dolazi nalog da se zajedno sa svim sudskim i istražnim spisima sama osuđenica pošalje u Beč, kako bi se kraljica osobno osvjedočila i uputila o svemu. Međutim, ovo važno pismo sadrži mnogo više od naloga da se Herucina pošalje u Beč. U pismu, naime, stoji: *Budući da među posebne brige naše vlade spada obavljanje pravosuđa i da je, nadalje, naše najveće nastojanje da se iskorijeni odvratna supersticija i predrasude koje upravo najviše proističu iz neznanja, u tu dakle svrhu odlučujemo da se u svim županijama, gradovima i plemićkim imanjima koja imaju pravo kaznenog suđenja, naših kraljevina Hrvatske i Slavonije, u slučaju takvog čarobnjaštva počinitelji doduše hvataju zbog čuvanja u pritvoru, a međutim, da se hitno, a da se proces ne započne, našoj ugarskoj dvorskoj kancelariji neposredno pošalje izvještaj, u kojem će biti navedene sumnje koje*

44 *Ejecit venerabile et strophio alligato ad ignem projecit hic in carceribus. Fatetur quod post confessionem dum venerabile non deglutaverit, sed illud in ore integra hora servaverit, deinde exquiritum et in frustillum attritae telae involutum ac tandem in ignem projectum* (Bojničić, Ukinuće vještijih zakona u Hrvatskoj).

45 Bayer, *Ugovor s đavlom*, str. 747.

daju povod za pritvaranje.⁴⁶ Nakon prethodnog naloga da se osude šalju na potvrdu Kancelarije, sada Kraljica odlazi korak dalje: Više se procesi ne smiju niti započeti bez odobrenja Kancelarije, što je, uz presedan poništavanja Herucinine presude bilo dovoljno da do daljnega obehtrabri dalje progone *vještica*. Time su, bez formalnog ukidanja, ovi progoni prestali.

Nalog da se Herucinu dovede u Beč svakako je bio neočekivan te je daleko premašivao okvire uobičajenoga. Ipak, proveden je veoma brzo, jer dva i pol mjeseca kasnije, 25. kolovoza, datiran je Van Swietenov izvještaj, iz kojeg je vidljivo da je Herucina u međuvremenu došla u Beč i oporavlja se u bolnici, a on je u međuvremenu detaljno razmotrio cijeli spis i sastavio opširan izvještaj.⁴⁷ Za aferu je presudno da je, pored spomenute presude, na ovaj način u Beč došla cjelovita dokumentacija, zajedno sa svim zapisnicima svjedočenja i ispitivanja na mukama, koji su se značajno razlikovali od teksta presude.

Herucina u Beču – Gerard Van Swieten

Gerard Van Swieten, (1700.–1772.), svakako je bio najbolje što se u ovoj situaciji moglo Herucini dogoditi. Ovaj je prosvijećeni Nizozemac već u 25. godini, u rodnom Leidenu stekao doktorat medicine te je, iako katolik, u protestantskoj Nizozemskoj zarana stekao velik ugled. Godine 1743. pozvan je u Beč kako bi preuzeo mjesto kraljevskog osobnog liječnika te položaj na Sveučilištu i na Dvoru. Prihvativši položaj, ubrzo je stekao ugled te je učinio mnogo na modernizaciji zdravstvenog sustava, bolnica, odgoja djece, ali i izvan medicinske struke. Tako je postao glavni dvorski knjižničar, a vodio je i reformu cjelokupnog sveučilišta. Općenito, postao je osoba od najvećeg ugleda i povjerenja Dvora kada se tražilo stručno mišljenje.⁴⁸

Kao predsjednik Komisije za cenzuru posebno se zauzimao za istrebljenje praznovjerja, alkemije, šarlatanstva, te je cenzurirao knjige takvih sadržaja, ali ih nije uništavao, nego ih je čuvao kao svjedočanstvo o praznovjerju i zabludama čovječanstva u prošlosti. Svakako u svojim recenzijama nije otvoreno kritizirao vjerovanje u vještice i čarobnjake, nego je jasno dao do znanja da takav zločin postoji, kako to svjedoči i Biblija. Međutim, smatrao je da je đavo isključivo duhovno biće s kojim je nemoguće ostvariti tjelesni kontakt. Isti stav zastupa i u mišljenju o Herucininom slučaju, koje započinje navodima iz Biblije o svjedočanstvima o postojanju čarobnjaštva i vještica. Međutim, čim prijeđe na slučaj, u potpunosti zaboravlja sve biblijske argumente i vatreno brani Herucinu od najsitnije sumnje da bi išta u njezinom slučaju bilo imalo utemeljeno. Na kraju ponavlja da je zločin magije i čarobnjaštva doduše gnjusnan, ali da su u ovom slučaju suočeni sa sudom koji gradi konstruiranu optužbu i osudu bez pravih dokaza, na iskazu nepouzdanih svjedoka koji se međusobno potiru, da suci na sramotu svog poziva mijenjaju i korigiraju iskaze svjedoka i ostale činjenice koje je prikupila istraga, te da je jednini pravorijek kojega Njezino Veličanstvo može dati oslobađajuća presuda i zaštita jadne ispaćene žene od daljih uznemiravanja.

Sl. 5 Portret Marije Terezije – biskupska zbirka
Grkokatoličke biskupije, Križevci

Fig. 5 Portrait of Maria Theresa form the eparchial
collection of the Greek Catholic Eparchy, Križevci

46 Cjelovit tekst kraljičinog pisma i prijevod istoga: Bayer, *Ugovor s đavlom*, str. 748.

47 Zanimljivo je, i svakako nije bez veze sa slučajem Herucine, da 12. srpnja 1758. – u danima kada Herucina boravi u Beču te je ispituje kraljevska komisija sa Van Swietenom – i Ugarsko kraljevstvo dobiva naputak da se suđenja *vješticama* pred lokalnim sudovima obustavljaju, a svaka se osumnjičena ima o trošku kraljevske kancelarije najprije poslati u Beč na ispitivanje, kako bi se izbjeglo da im se sudi *neznanjem prostog puka*, (*crassa populi ignorantia*) (Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes., str. 227–228).

48 Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes, str. 231–232.

Kraljica je postupila upravo tako: pismom datiranim 23. studenoga 1758. oslobađa Herucinu svake krivnje, dozvoljava joj slobodan povratak u Križevce, uz zabranu da joj itko na ikakav način u vezi s ovom optužbom naudi, da joj spominje ili predbacuje zločine zbog kojih je bila suđena.⁴⁹ Time Herucina ponovno nestaje iz pouzdanih izvora, te je njezin slučaj zaključen.

No vratimo se još malo unatrag. Herucina je u Beč dospjela ubrzo nakon 9. lipnja, odnosno toliko brzo koliko je to brzina tadašnje pošte te nužnih priprema za put omogućavala. U Beču je provela oko pet mjeseci, vrijeme koje je bilo posvećeno njenom liječenju i oporavku, te razgovorima sa Van Swietenom. Iz izvještaja je vidljivo da se u tom razdoblju zbližila s dvorskim liječnikom, te joj je on sklon čak i više nego što je to bilo potrebno da bi naveo prosvijećenu kraljicu da postupi prema njegovom prijedlogu. Da li se kraljica u tom razdoblju sastala sa Herucinom? O tome nema nikakvih zapisa. No ako se sjetimo da je njezina želja bila da joj dovedu jednu *pravu hrvatsku vješticu*, kako bi se osvjedočila o realnosti njihova postojanja, nevjerojatno je da bi propustila priliku kad joj gotovo tijekom pola godine pod njezinim krovom boravi jedna takva. A konačno, uz sve povjerenje koje je imala za svog liječnika i savjetnika, ne sumnjamo da je prije konačne odluke i sama željela ispitati osumnjičenicu. Rado bismo imali makar najmanju bilješku o jednom takvom susretu. No o tome nema spomena u Van Swietenovom izvještaju, po svoj prilici zato što je do takvog susreta došlo tek nakon što se Herucina dovoljno oporavila da bi mogla dostojanstveno stati pred kraljicu, dakle, nakon sastavljanja Van Swietenovog izvještaja.

Iako u Hrvatskoj, kao što smo napomenuli, bez formalnog ukidanja prestaju ovi progoni, u susjednoj Ugarskoj postoji još nekoliko evidentiranih procesa, te je posljednje smaknuće po ovakvoj optužbi zabilježeno

1777. godine.⁵⁰ Nije poznato je li Herucinim tragom koja *vještica* krenula put Beča, no postoje indicije da se to ipak, barem u jednom slučaju, dogodilo.⁵¹ No naš nas predmet zove da se vratimo Herucini.

Herucina u Križevcima poslije oslobađanja

Vjerujući da je dvorski liječnik skrbio o tome da Herucina ima najbolju moguću njegu, te da je ovih pet mjeseci bilo dovoljno da se poprave drastične posljedice torture i tamnovanja, čini se da se Herucina, oporavljena i rehabilitirana, krajem godine vraća u svoj dom.⁵² Nema nikakve sumnje kako – nakon ove afere, u kojoj je pred cijelim svojim gradom osvjedočena kao vještica i počiniteljica zločina magije, ugovora s vragom, namjernog nanošenja štete svojim sugrađanima, itd. – Herucina nije mogla očekivati dobrodošlicu i povjerenje od strane svojih sugrađana. Za njih je njezina presuda bila činjenica, a nekakve kraljevske rezolucije nisu mogle promijeniti javno mnijenje, koje ju je i prije čitavog procesa kao takvu prepoznavalo. Tako se njezin pokušaj da nastavi normalan život sudario s nepovjerenjem i strahom sugrađana.

Ubrzo nakon njenog povratka, koji se dogodio krajem 1758. ili početkom sljedeće godine, nova će tragedija snaći obitelj, naime 2. veljače 1760. umire Franjo Heruc.⁵³ U matičnoj knjizi je upisano da je imao oko (*circiter*) 60 godina, iz čega, u nedostatku drugog podatka, zaključujemo da je rođen oko 1700. Ipak, upisi dobi umrlih znali su biti veoma nepouzdana, posebno kod starijih osoba. Župnici su se rijetko trudili pronaći podatak o danu krštenja, uglavnom su se oslanjali na usmeni podatak obitelji o dobi umrloga.

49 Prijevod pisma, prema Bojničić, Ukinuće vještičkih zakona u Hrvatskoj: *Marija Terezija itd. U predmetu Magdalene Logomer drukčije Herucine optužene radi navodnog zločina magije te po našem nalogu od magistrata našeg kraljevskog i slobodnog grada Križevaca ovamo osobno poslane, pošto su dotični parbeni spisi već prije ovamo poslani bili, milostivo smo odlučili: da se ona ima odavde doma poslati, tamo pak ima se njoj dozvoliti slobodan i sigurna boravak, nitko pak ne smije joj ništa zla učiniti radi pripisanog njoj navodnog zločina čaranja. Ovu našu odluku priopćujemo Vašoj vjernosti* (Hrvatskome banu, kome je pismo naslovljeno), s nalogom da imate na dotičnim mjestima i naročito kod poglavarstva našeg spomenutog grada Križevaca shodne odredbe učiniti, da okrivljenica, kada će se svome domu povratiti, tamo može slobodno i po svojoj volji boraviti, te da joj se po nikomu ne smije predbacivati pretrpljeni radi spomenutog zločina progon. U ostalom itd. U Beču dana 23. studenoga 1758.

50 Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes, str. 227–228.

51 Liječnik i savjetnik Marije Terezije Antonius de Haen u svom djelu *De Magia Liber* (1777.) spominje tri *vještice* iz Hrvatske koje krajem iste, 1758., dolaze u Beč. Ovaj navod je nepouzdan, budući da u Hrvatskoj ti procesi nisu evidentirani, te se čini da je de Haen raspolagao manjkavim podacima o Herucinom *posjetu* Beču. Nejasno je, ipak, kako je od jedne žene postalo tri (Bayer, *Ugovor s đavlom*, str. 771).

52 Samo okolnošću nužnog oporavljanja Herucine tumačimo odgodu Herucinog povratka u Križevce. Pismo Marije Terezije hrvatskom banu i putem njega poglavarstvu grada Križevaca, datirano je tri mjeseca kasnije od Van Swietenovog izvještaja, što je očigledno vrijeme njenog potrebitog oporavka pod paskom dvorskog liječnika.

53 HDA, Matična knjiga umrlih 1752.–1788. župe Križevci (HDA Zbirka matičnih knjiga – 142, str. 180).

Međutim, vratimo li se korak unatrag, još se nešto dogodilo nakon njezinog povratka u rodni grad: u razmaku od nekoliko tjedana, 3. pa 29. travnja 1759., umiru najprije Andrija Hoos, a potom Matija Sunsić.⁵⁴ Podsjetimo se, prvi od njih je suprug svjedokinje Urše Pintarić koja je svjedočila protiv Herucine, a drugi je bio i svjedok i suprug svjedokinje, također u jednom slučaju tijekom suđenja: bačvar koji se sa Herucinom cjenkao oko nekog badnja. Dakle, ne treba puno mašte da bismo zamislili kako je već sam njezin povratak u grad sa oslobađajućim pismom same Kraljice djelovao na sugrađane, a potom, nekoliko mjeseci kasnije, u razmaku od par tjedana umiru svjedoci koji su u procesu svjedočili protiv nje! Ako je ikad bilo vještice, morali su zaključiti njeni susjedi i sugrađani, ova je svakako jedna od najmoćnijih.

Sve o njezinom životu nakon povratka iz Beča možemo samo pretpostaviti. Vjerojatno nije srdačno primljena u svoj grad, ali je isto tako izvjesno da ju je kraljičin autoritet štiti dovoljno da ju nitko ne uznemirava. Isto tako znamo da je nakon muževe smrti morala preuzeti brigu za domaćinstvo. Možemo samo nagađati je li pokušala pokrenuti stari posao s prikupljanjem ljekovitih trava i liječenjem, mada ni to nije sasvim isključeno. Travarice su bile tražene, a ona se donekle bez straha mogla nastaviti baviti ovim poslom.

Kada je Herucina umrla? Nažalost, ne raspolažemo ovim podatkom: knjiga umrlih za čitavo ovo razdoblje manjkava je i neuredno vođena. Nalazimo nekoliko Magda(lena) koje umiru 60-ih i 70-ih godina, ali uglavnom navedenih samo imenom. Spomenuli smo da je Magdalena jedno od najčešćih imena, pa zabilješka o smrti neke *Magdalene N.* ne pomaže mnogo bez prezimena. Privukao nam je, međutim, pažnju zapis koji govori o Magdaleni Heruc, umrloj 5. veljače 1773., u dobi od približno 30 godina, pokopanoj na groblju Svetog Martina, što je ujedno mjesno groblje Brckovčine i Heruca.⁵⁵ U ovom se zapisu poklapa baš sve, osim procijenjene starosti pokojne. Čak i činjenica da je pokopana kod Svetog Martina, što je lokacija nedaleka Herucima i Brckovčini, ukazivala bi na našu Herucinu. Već smo spomenuli da procijenjenu dob u Matici umrlih treba uzeti s rezervom, no u ovom nam se slučaju razlika čini prevelikom, osim ako svećeniku nitko nije dao točan podatak o dobi, pa ga je napisao napamet, kakvi su slučajevi rijetki, ali ne i nemogući.⁵⁶

U nedostatku sigurnog podatka, možemo prihvatiti da je umrla približno u to vrijeme, pa ako Herucina i nije identična s *Magdalenom Heucz*, preminulom 1773., vjerojatno je umrla negdje između 1770. i 1780., u dobi između 65 i 75 godina. To je bila uobičajena starost kada su umirali ljudi koji su preživjeli i mladost i zrele godine, jer su preko 75 i 80 godina doživljavali samo veoma iznimno.

Magdalena Logomer Herucina živjela je prije dva i pol stoljeća. Imala je najmanje šestoro djece, od kojih bi prema vjerojatnosti barem troje doživjelo zrelu dob i ostavilo potomstvo. Međutim, njezina sudska afera, koja je zacijelo duboko potresla njezine suvremenike i sugrađane, s vremenom je pala u zaborav, da bi ponovo bila otkrivena tek poldrug stoljeća kasnije, objavom teksta pisma liječnika Van Swietena kraljici Mariji Tereziji.⁵⁷ No i nakon ove objave nije značajnije privukla pažnju čak niti među znanstvenicima koji su se intenzivno bavili istraživanjem progona vještica. Netko je, međutim, morao uočiti ovaj članak: Marija Jurić Zagorka, upravo iste godine kada izlazi članak u *Obzoru*, piše *Kontesu Neru*, drugi svezak svoje *Gričke vještice*. I doista u razvoju pripovijetke Zagorka koristi slučaj Herucine u aferama nekih gričkih vještica, a istovremeno, kao uzgred spominje i ovaj slučaj, koji je – u njezinoj fabuli, usredotočenoj na kraljevski Gradec – tek daleki odjek vijesti koje su pristigle o slučaju križevačke vještice. Tako će slučaj križevačke *vještice* Herucine, posljednje osobe suđene po zakonu o vještičarenju, magiji i čarobnjaštvu, prije ući u popularnu literaturu nego potaknuti znanstvene studije.

Ovaj skromni prilog o životu i sudbini posljednjeg suđenja jedne osobe optužene kao vještice u Hrvatskoj, Križevčanke Herucine, završit ćemo navodom iz Bojničićevog priloga u *Obzoru*: *Van Swietenu ide neumrla slava da je svojim mnijenjem otvorio kraljici oči, te ju naveo na spoznaju neopravdanosti vještičjih parnica. A zadnjoj optuženoj hrvatskoj vještici dao Svevišnji pokoj vječni!*⁵⁸

54 HDA, Matična knjiga umrlih 1752.–1788. župe Križevci.

55 *Die 5. mortua est Magdalena Herucz SS. Sacramentis provisus annorum circiter 30 deposita ad S. Martin* (HDA, Matična knjiga umrlih 1752.–1788. župe Križevci).

56 Zanimljivo je da se godine starosti Magdalene Heruc (*circiter 30*), potpuno poklapaju s najmlađom Herucovom i Magdinom kćeri

Katarinom, koja je rođena 1743. (HDA, Matična knjiga rođenih 1736.–1803. župe Križevci).

57 Zanimljiv prilog našoj pravnoj povijesti.

58 Bojničić, Ukinuće vještičjih zakona u Hrvatskoj.

Summary

Magda Logomer Herucina

Keywords: Magda Logomer Herucina, Gerard Van Swieten, Maria Theresa, witches, persecution of witches, Križevci

The case of “the last tried witch in Croatia”, Magda Logomer (otherwise known under the nickname Herucina), attracted scientific attention on the margins of research related to the cessation of the persecution of witches in Croatia. Outside of this special domain, the case was not especially interesting to scientists who studied the persecution of “witches” in Croatia. This remained the case until recently, when it again appeared on the margins of the issue of persecution and the relationship between authentic documents on the persecution of witches and popular literature. The name of the “witch” Herucina is mentioned in literature exclusively as part of the discussions on the cessation of the persecution of witches and the correspondence on this subject between senior officials of the Kingdom of Croatia and the Vienna Court, as well as in the report of the Queen’s doctor Van Swieten, which represents an important document repeatedly published in the *Obzor* newspaper containing a wealth of information for the research of the anatomy of such a procedure from a new perspective.

It is clear that this case is of interest to legal historians due to its legal ramifications as a precedent, which makes it the most important case related to the persecution of “witches” in Croatia. Magda Logomer, a citizen of

Križevci, was indicted for witchcraft in 1757. In short, her fate was sealed at that moment – as was the case with any other poor woman that found herself in the same position – via a process that included torture, seizure of assets and finally death at the stake. The chances of altering her fate and avoiding the final catastrophe were almost non-existent. However, her story was different: after the proceedings at the level of the Croatian judiciary – that is the court of the free royal city of Križevci – took their established course, her judgment was sent to Vienna for approval, as was decreed by the Croatian-Hungarian Queen Maria Theresa. Magda Logomer was also sent to Vienna soon afterwards as the Queen previously expressed her wish to meet a Croatian witch. Instead of approving the judgment, Maria Theresa took heed of the counsel of her personal doctor and legal experts and acquitted Magda Logomer on all accounts, overturned the judgment and its consequences and sent her home to Križevci under special protection. No records of “witch” trials in Croatia exist after Magda’s case, although we cannot with certainty claim that none were held. Nevertheless, her case is considered to be the ending point of the persecution of “witches” in Croatia. Little or nothing is known about her life, except the circumstances of her arrival to Vienna and the trial held in Croatia.

Our aim is to deal with the case of Magda Logomer Herucina in greater detail, as well as her persona before the trial and after her acquittal and return to her hometown on the basis of available data. We reiterate that this represents a unique opportunity to observe a trial not through dry and fact-oriented judicial documents, as was the case in other preceding known trials, but through the legal and rational analysis of a skeptical contemporary to Herucina. Although he did not publicly abnegate the offence of witchcraft, he approached it with special caution.